

РІШЕННЯ

щодо присудження ступеня доктора філософії

Спеціалізована вчена рада ДФ 05.051.004 Поліського національного університету Міністерства освіти і науки України прийняла рішення щодо присудження ступеня доктора філософії галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» Євгенію Володимировичу ЛЕВКІВСЬКОМУ на підставі прилюдного захисту дисертації «Розвиток вертикально інтегрованих структур аграрного бізнесу в умовах глобалізації» за спеціальністю 051 «Економіка»

«14» грудня 2023 року

ЛЕВКІВСЬКИЙ Євгеній Володимирович, 1992 року народження, громадянин України. У 2017 р. закінчив Київський національний університет імені Тараса Шевченка, здобув кваліфікацію: ступінь вищої освіти «Магістр», спеціальність «Міжнародний бізнес», спеціалізація «Ділове адміністрування».

Дисертацію виконано у Поліському національному університеті Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник – СКИДАН Олег Васильович, д.е.н., професор, ректор Поліського національного університету.

За темою дисертації опубліковано 13 наукових праць, загальним обсягом 7,19 ум. друк. аркушів (автору належить 5,23 ум. друк. ар.), з них 7 праць, у яких опубліковано основні результати дослідження, у т.ч. 3 статті у іноземних наукових виданнях, що індексуються в базах даних Scopus та WoS Core Collection, 4 у наукових фахових виданнях категорії Б, 5 наукових праць, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації, одна наукова праця, яка додатково відображає результати дисертації, у т.ч.:

1. Mechanisms of state regulation of the agricultural sector in the context of agro policy development / O. Shebanina, H. Skoryk, N. Stovolos, T. Kharchenko, T. Samoilenko, Ev. Levkovskyy. *International Journal of Management (IJM)*. 2020. Vol. 11, Issue 7. P. 576–588. DOI: 10.34218/IJM.11.7.2020.053. (Особистий внесок автора: аналіз параметрів розвитку агробізнесу в контексті політикотворення).

2. Зінчук Т. О., Левківський Є. В. Конвергенція агро-бізнес-структур в новій моделі глобалізаційної економіки. *Інноваційна економіка*. 2020. № 7/8. С. 5–13. (Особистий внесок автора: обґрунтування можливостей адаптації суб'єктів агробізнесу до ефективної інтеграції, переплетіння економічної діяльності, зближення і об'єднання їх потенціалів (конвергенція) з врахуванням впливів процесу глобалізації).

3. Левківський Є. В. Перспективи позиціонування аграрних вертикально інтегрованих підприємств у глобальних ланцюгах вартості. *Бізнес-Інформ*. 2022. № 11. С. 155–161.

У дискусії взяли участь голова і члени спеціалізованої вченої ради та присутні на захисті фахівці:

1. НИКОЛЮК Ольга Миколаївна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри комп'ютерних технологій і моделювання систем Поліського національного університету (рецензент).

Роботу оцінено позитивно, серед зауважень та дискусійних положень зазначено:

1. Однією із умов забезпечення високого рівня адаптивності учасників інтеграції до зовнішніх та внутрішніх викликів, справедливого розподілу створеної ними доданої вартості, а також ефективності їх співпраці є збереження самостійності та незалежності учасників об'єднання. Однією із форм вертикальної інтеграції, яка передбачає консолідацію потенціалів учасників вертикально інтегрованих структур з метою досягнення спільних цілей за умови повної автономності членів без інтеграції власності, є кластерна форма, що набула розповсюдження у різних галузях економіки. Зважаючи на зазначене, у дисертаційній роботі доцільно було б приділити увагу вивченню успішного вітчизняного та зарубіжного досвіду функціонування регіональних кластерів (в т. ч. в аграрній сфері), у межах яких зберігається ключова перевага малих і середніх підприємств порівняно із агрохолдингами – високий рівень гнучкості та здатність оперативно адаптуватись до невизначеності економічних систем.

2. Одним із пріоритетних глобальних завдань сучасної науки у сфері аграрної економіки та менеджменту є обґрунтування шляхів реалізації принципів та завдань Європейського зеленого курсу, який презентує дорожню карту забезпечення сталості економік країн Європейського Союзу. Незважаючи на те, що здобувач досліджує особливості функціонування вертикально інтегрованих структур із урахуванням принципів та цінностей сталого розвитку, доцільним вважається систематизація запропонованих напрямів активізації процесів вертикальної інтеграції саме з позицій запланованих у Зеленому курсі трансформацій аграрної сфери економік країн ЄС, зокрема переходу до стійкої аграрної політики. Особливої актуальності це питання набуває зі здобуттям Україною статусу кандидата на членство у ЄС.

3. Одним із ключових факторів успіху виробників агропромислової продукції є їх спроможність не лише своєчасно імплементувати сучасні науково-технологічні та технічні рішення у господарський процес, але й брати безпосередню участь у відповідних розробках (насамперед, для роз'яснення реальних потреб виробників та апробування нових видів техніки та технологій). Вертикальна інтеграція передбачає взаємовигідну співпрацю всіх учасників ланцюга створення доданої вартості аграрної продукції, у т. ч. представників сфери освіти та науки. З огляду на зазначене, автору доцільно було б більше уваги приділити вивченню можливості активізації інноваційного розвитку аграрних підприємств, зокрема, малих та середніх сільськогосподарських виробників, за рахунок формування вертикально інтегрованих об'єднань.

4. Автор акцентує увагу на доцільності співпраці існуючих вертикально інтегрованих структур холдингового типу із малими та середніми підприємствами (с. 163–166). Основним ефектом від цього має стати збільшення частки доданої вартості таких підприємств у її загальному розмірі. У контексті зазначеного дисертаційне дослідження доцільно було б доповнити кількісними оцінками потенційного приросту доданої вартості малих та середніх суб'єктів агробізнесу за рахунок їх участі у вертикально інтегрованих об'єднаннях.

5. На основі результатів інтерв'ювання здобувачем визначено основні форми співпраці між агрохолдингами та дрібними і середніми суб'єктами агробізнесу, а також ідентифіковано потенційні вигоди від їх взаємодії (с. 166–169). Водночас, на нашу думку, доцільно було б надати практичні рекомендації щодо механізмів формування виділених вигід та обґрунтувати шляхи подолання існуючої проблеми вагомого тиску з боку великого бізнесу, про який загадано у дисертаційному дослідженні (с. 164).

2. ПИВОВАР Петро Вікторович – кандидат економічних наук, доцент, керівник навчально-наукового центру космічних та геоінформаційних технологій Поліського національного університету (**рецензент**).

Роботу оцінено позитивно, серед зауважень та дискусійних положень зазначено:

1. У теоретичному розділі дисертації детально розглянуто та систематизовано наукові погляди на формування та розвиток вертикально інтегрованих структур в аграрному бізнесі. Однак аналіз міг би бути більш глибоким, якби автор додатково включив порівняльний аналіз із сучасними тенденціями глобалізації та їх впливом на аграрний сектор у розрізі окремих країн світу. Це дозволило б забезпечити більш всебічне розуміння контексту та викликів, з якими стикаються аграрні холдинги.

2. У практичній частині роботи дисертант зосередився на розвитку та впровадженні методик оцінки економічної ефективності аграрних підприємств. Проте робота могла б отримати додаткову цінність за рахунок деталізації інструментарію управління ризиками та стратегічного планування, що важливо для динамічно мінливого сектору, яким є агробізнес.

3. У заключній частині дослідження презентовано результати, які свідчать про наукову новизну та практичне застосування отриманих даних. Однак, можливо, було б корисно розглянути альтернативні підходи та сценарії розвитку аграрних холдингів в контексті глобальних економічних та екологічних змін, що могло б надати додаткову цінність для стратегічного планування та адаптації аграрного сектору до майбутніх викликів.

3. ШУБРАВСЬКА Олена Василівна – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу форм і методів господарювання в агропродовольчому комплексі Державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України» (**опонент**).

Роботу оцінено позитивно, серед зауважень та дискусійних положень зазначено:

1. У роботі основний акцент зроблено на обґрунтуванні переваг великих аграрних вертикально інтегрованих компаній, зокрема, їх високій ефективності, гарантуванні продовольчої безпеки та формуванні експортного потенціалу країни, високій соціальній відповідальності і навіть “підвищенні рівня зайнятості сільського населення” (с. 25). Жодним чином не применшуючи великого значення таких аграрних компаній для вітчизняної економіки, усе ж вважаємо потрібним по-науковому неупереджено аналізувати, завдяки чому, у т. ч., вдалося цього досягти. Зокрема, обґрунтовуючи ефективність діяльності агрохолдингів, автор веде мову виключно про отримання ними економічного зиску, а про ризики для соціально-економічної системи й аграрного сектора (уникнення або зменшення яких пов’язане з суттєвим зниженням прибутків) згадує лише побіжно і до того ж ніяк не враховує цей аспект у методиках оцінки ефективності функціонування вертикально інтегрованих структур в аграрному бізнесі, узагальнених у р. 1.3 й охарактеризованих як “найдоцільніші” для використання. Продовольча ж безпека й наповнення внутрішнього ринку України багатьма видами продукції, включеної до переліку основної, забезпечується далеко не лише корпоративними структурами, а й господарствами населення, які у кризові періоди, у т. ч. й під час війни, продемонстрували відносно вищий рівень стійкості й успішно вдовольняли продовольчі потреби населення. Говорячи про переваги агрохолдингів на зовнішньому ринку, про їх значення у забезпеченні валютної виручки держави, автор не згадує про загальновідомі схеми уникнення такими структурами повернення експортної виручки, незаконне відшкодування їм ПДВ тощо. А це все значною мірою нівелює переваги агрохолдингів у сфері зовнішньої торгівлі та не доводить їх економічну ефективність з позиції суспільних інтересів. Агрохолдинги безперечно здійснюють певну соціальну діяльність, переважно у межах населених пунктів, де розташовуються їх виробництва, але чи перевершує це ті ризики, на які вони наражають тамтешнє населення, залишається відкритим питанням. Щодо підвищення рівня зайнятості, то, як добре відомо, саме агрохолдинги з притаманною їм моноспеціалізацією виробництва і витісненням трудомістких сфер аграрної діяльності з сільської місцевості значною мірою відповідальні за її знелюднення.

2. Позичування агрохолдингів у глобальних ланцюжках вартості (ГЛВ), зокрема, їх імпортозалежність, автор пропонує здійснювати за торговельним балансом та індексом відносної залежності від імпорту (с. 153-163). При цьому автор оцінює торговельний баланс по ключовій продукції агропродовольчої спеціалізації України, що у даному випадку зовсім не є показовим. Розраховані автором далі індекси ступеня проникнення імпорту, відносної експортної конкурентоспроможності й ін. теж не відображають масштаби участі компаній у ГЛВ. При оцінці позицій виробників у ГЛВ (зокрема, й у зарубіжній спеціальній літературі – щодо виробників агропродовольства) найчастіше використовують показники частки імпорту у ресурсному забезпеченні експортного виробництва та експорту ресурсів

внутрішнього виробництва партнерам, відповідальним за наступні етапи виробництва.

3. Серед основних (на думку автора) причин виникнення аграрних холдингів відзначаються “деіндустріалізація сільськогосподарського виробництва, низька ефективність значної кількості вітчизняних аграрних підприємств, відносно дешева орендна плата за основний сільськогосподарський ресурс – землю” (с. 59). Проте не названо ключову причину виникнення агрохолдингів в Україні на початку нинішнього століття, яка пов’язана з припливом у вітчизняний аграрний сектор великого, у т. ч. і неаграрного й іноземного, капіталу, що відбувалося на тлі зростання глобального продовольчого попиту, формування значних обсягів вільного капіталу й вищого відносно середнього по національному господарству рівня рентабельності сільгоспвиробництва. Великий бізнес тоді диверсифікував джерела отримання прибутку, задля чого заходив у найприбутковішу на той час сферу – агропродовольчу.

4. У роботі міститься ряд неточностей, спірних і некоректних тверджень. Так, дані щодо перевищення у 1,5-2 рази в агрохолдингах урожайності основних сільськогосподарських культур порівняно з середнім рівнем даного показника загалом в Україні (с. 111-112) не можна вважати достатнім доказом вищої ефективності таких компаній, оскільки для порівняння в умовах браку інформації мали би братися хоча б показники урожайності, середньої по областях переважного розміщення земельних ресурсів агрохолдингів, з особливою увагою до насіння олійних культур.

Спірним є висновок автора щодо існування “конвергенційних вигод суб’єктів вертикально інтегрованих структур в аграрному бізнесі” (с. 30), які отримуються за “дивергентності індивідуальних суб’єктних інтересів і збереження господарської та економічної автономії”. Конвергенція, за загальноприйнятим її тлумаченням, означає зближення і формування схожих ознак у суб’єктів цього процесу. Оскільки у вертикально інтегрованих компаніях діяльність усіх їх суб’єктів (структурних підрозділів) підпорядковується єдиній меті розвитку, недоречно сподіватися на можливість збереження ними хоча б якоїсь автономії. Саме через це “поступова конвергенція аграрних вертикально інтегрованих структур та малих і середніх бізнес-суб’єктів” не сприятиме, як стверджує автор на с. 166, поєднанню їх зусиль у досягненні дотичних цілей.

З наведеного автором на с. 47-48 власного визначення вертикальної інтеграції не очевидно є його відмінність від трактувань цього поняття іншими дослідниками (табл. 1.2, с. 48), зокрема, Л. Куц.

Виникає питання і щодо коректності висновків з табл. 2.6 “Економічна ефективність сільськогосподарського виробництва підприємств різних організаційно-правових форм господарювання” (с. 117), оскільки виокремлення сільгосппідприємств зі складу агрохолдингів, зважаючи на офіційну інформацію, досягти практично неможливо. Тому у таблиці дані сільгосппідприємств і агрохолдингів не розмежовані, що не дозволяє їх коректно порівнювати.

Замість уживаного автором повсюдно терміну “глобальні ланцюги доданої вартості (ГЛДВ)” у світовій спеціальній літературі зазвичай прийнято використовувати термін GVC – global value chains, тобто глобальні ланцюжки вартості або ГЛВ.

Викликає принаймні подив також пропозиція автора стосовно доцільності нічим (насамперед, екологічними вимогами) не обумовленого розширення фінансової підтримки державою корпоративних структур (с. 194), у т. ч. запровадження для них пільгових позикових ставок державними банками, державної компенсації комерційним банкам за надання пільгових кредитів, надання кредитних канікулів тощо. Превалювання беззастережної фінансової підтримки великого агробізнесу і до війни викликало чимало суперечок, а в умовах нинішнього і очевидно майбутнього браку державних фінансових ресурсів це видається недоречним.

5. Аналізуючи діяльність агрохолдингів, автор не наводить практично жодних оцінок впливу на неї воєнних дій. Вочевидь, інформації щодо цього бракує, але певні висновки й оцінки все ж можна робити, виходячи хоча б з проблем, які постали перед агросектором під час війни, насамперед, логістичних й економічних, оскільки це безпосередньо і відчутно позначається на діяльності усіх агровиробників, у т. ч. й великих, і матиме вплив на розвиток вітчизняного сільгоспвиробництва і у повоєнний період. Крім того, характеризуючи діяльність агрохолдингів, автор постійно вживає теперішній час, хоча послуговується даними виключно за довоєнний період.

4. ГУТОРОВ Андрій Олександрович – доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу організації менеджменту, публічного управління та адміністрування Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» Національної академії аграрних наук України (опонент).

Роботу оцінено позитивно, серед зауважень та дискусійних положень зазначено:

1. Підрозділ 1.1. дисертації «Історично-методологічні та теоретичні засади вертикальної інтеграції в умовах глобалізації та російської агресії» розкриває теоретичні засади вертикальної інтеграції в умовах глобалізації, що цілком відповідає поставленому завданню «розкрити еволюційно-методологічний та теоретичний контекст вертикальної інтеграції в аграрному бізнесі». Водночас вплив військового стану, збройної агресії РФ проти України у роботі не досліджувався, відповідна мета не ставилася. До того ж немає і літературних джерел у списку, які б свідчили про дослідження цього аспекту. Зважаючи на це, назва підрозділу виглядає некоректно.

2. У тексті дисертації використовується категоріальний апарат, що не відповідає науковій економічній термінології. Так, потребує уточнення зміст дефініцій «вертикалізація», «вертикалізація аграрного бізнесу» з огляду на те, що «вертикалізація» є переважно технічним і медичним терміном, означає «доведення предмета до строго вертикального положення» (техн.) або методику «реабілітації постурального контролю, що спрямована на підтримку

правильного положення тіла протягом дня і запобігання розвитку вторинних ускладнень» (мед.). Терміни «рентабельність капіталу» й «рентабельність реалізації» не можуть використовуватися як назви індикаторів, тому що «рентабельність» є економічною категорією, а її вимірником є «рівень рентабельності», що обчислюється в абсолютних і відносних показниках. Вираз «земельний банк» в умовах ринку землі не є синонімом «землекористування», «бізнес-кейс» доцільно замінювати українським аналогом «виробнича ситуація», «діджитал-технології» – «цифровізація» тощо.

3. Об'єктом дослідження дисертації, цілком коректно, визначено «процес вертикальної інтеграції в агробізнесі під впливом перманентних змін глобального бізнес-середовища». У даному аспекті інтеграція, за нашим визначенням, виступає як економічні відносини суб'єктів господарювання та їх об'єднань, а також галузей і підгалузей економіки з приводу створення інтегрованих економіко-виробничих систем та/або інституцій для реалізації спільних економічних інтересів у коротко- та довгостроковій перспективі завдяки виробництву конкурентоспроможної продукції (товарів, робіт, послуг) для задоволення споживчого попиту на всіх етапах технологічного ланцюга створення додаткової вартості, забезпечення сталого й просторового розвитку на всіх рівнях ієрархії й гарантування продовольчої безпеки держави. Аналогічно тлумачиться і сутність агробізнесу як підприємницька діяльність в аграрному секторі економіки, що провадиться на законних підставах її суб'єктами – фізичними та юридичними особами, об'єднаннями юридичних осіб. Зважаючи на це, потребує пояснення сутність «вертикально інтегрованої структури агробізнесу» з огляду на суб'єктний склад підприємницької діяльності та інтеграційних відносин, оскільки «структура» не є суб'єктом господарювання відповідно до нормативно-правової бази України, а також не відображає змісту економічного агента у розумінні економічної теорії.

4. Загальновідомо, що глобалізація являє собою «процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації». З огляду на це, робота тільки б виграла, якби поза увагою автора не залишилися політичні, соціальні, культурні та інші аспекти економічної діяльності вертикально інтегрованих суб'єктів агробізнесу, їх ролі в глобалізаційних процесах.

5. На рис. 3.24 дисертації наведене авторське бачення ланцюга формування доданої вартості продукції рослинництва в аграрних вертикально інтегрованих структурах. Виходячи з рисунка, додана вартість формується з матеріальних виробничих витрат, вартості імпорту тракторів у попередньому році, вартості кредитних ресурсів, наданих сільгосптоваровиробникам, експортної ціни на мінеральні добрива і засоби захисту рослин, а також світових цін на пшеницю, ячмінь і кукурудзу. При цьому стадії переробки, зберігання, транспортування чи збуту продукції не наведені. Тому потребує додаткового пояснення авторське розуміння процесу створення доданої і додаткової вартості як в цілому, так і за умов розвитку вертикальної продуктової інтеграції, а також сутність норми додаткової вартості, зокрема й в концепції глобальних ланцюгів вартості в агропродовольчому секторі економіки.

6. Дисертація тільки б виграла, якби здобувачем був більш глибоко проаналізований теоретичний базис формування інтеграційних відносин і корпоратизації в аграрному секторі економіки України, а також досліджене питання розвитку вертикально інтегрованих суб'єктів агробізнесу на засадах сталого розвитку і ESG-концепції, що прямо пов'язано з глобалізаційними трендами і мейнстримом економічної науки, визначена й оцінена їх роль у міжгалузевих відносинах.

5. КУЦМУС Наталія Миколаївна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин та європейської інтеграції Поліського національного університету (**голова спеціалізованої вченої ради ДФ 05.051.004**).

Роботу оцінено позитивно.

А також:

6. ТКАЧУК Василь Іванович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, підприємництва та туризму Поліського національного університету (**гарант ОНП «Економіка»**).

Роботу оцінено позитивно.

7. ВАЛІНКЕВИЧ Наталія Василівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, підприємництва та туризму Поліського національного університету.

Роботу оцінено позитивно.

Результати голосування:

«За» – 5 (п'ять) членів ради,

«Проти» – немає,

«Утримались» – немає.

На підставі результатів відкритого голосування спеціалізована вчена рада присуджує Левківському Євгені Володимировичу ступінь доктора філософії з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 051 «Економіка».

Голова спеціалізованої
вченої ради ДФ 05.051.004

Наталія КУЦМУС

